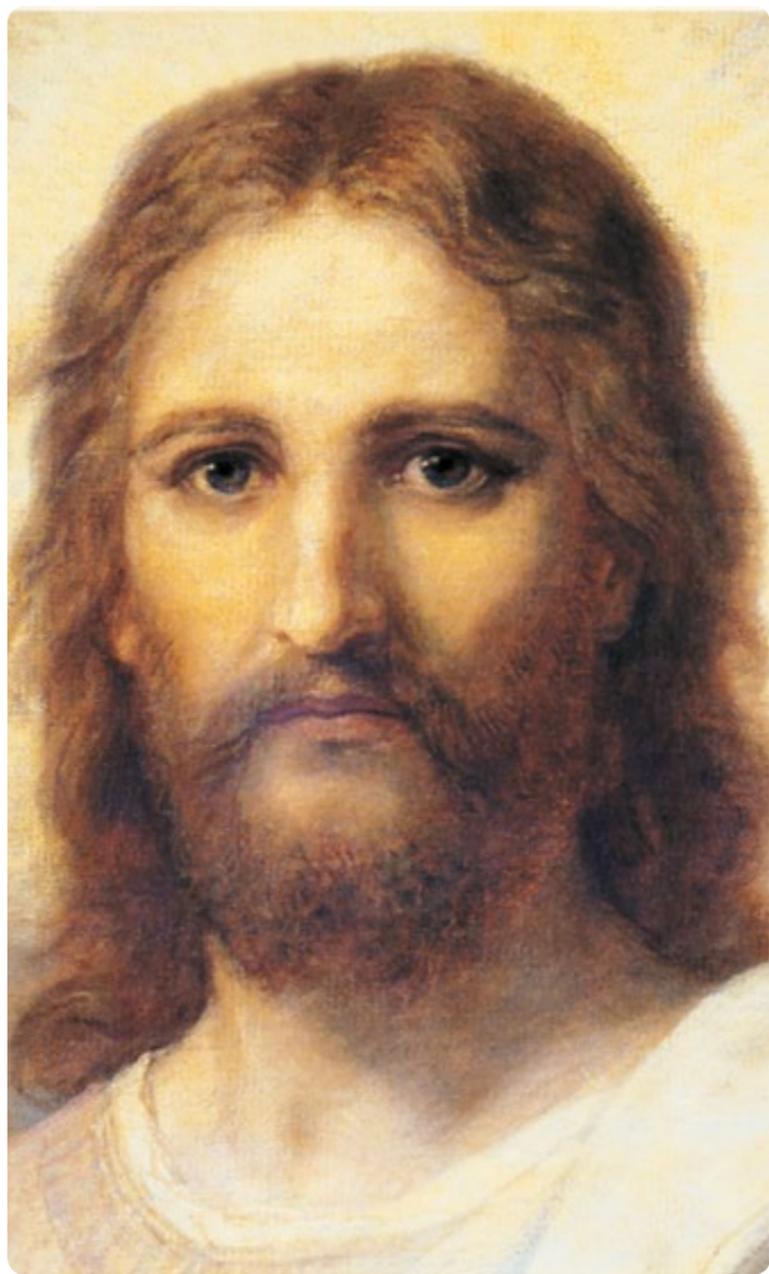

Ki Hono
Fakamālohia
‘o e To‘u Tupú

Pōpoaki ki he To‘u Tupú mei he Kau Palesitenisī ‘Uluakí

SI‘I KAU TALAVOU MO E FINEMUI ‘OFEINA, ‘oku mau falala lahi kiate kimoutolu. Ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘ofeina kimoutolu ‘o e ‘Otuá pea ‘okú Ne ‘afio‘i mo tokanga mai kiate kimoutolu. Kuo fā‘ele‘i mai kimoutolu ki he māmaní ‘i ha kuonga ‘o e ngaahi faingamālie ma‘ongo‘onga pea mo ha ngaahi tukupā lahi. ‘E tokoni‘i kimoutolu ‘e he ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘i he tohitufá ni ‘i he ngaahi fili ko ia ‘oku mou lolotonga fai he taimi ní pea mo ia te mou fakahoko ‘i he kaha‘ú. ‘Oku mau palōmesi atu ka mou tauhi e ngaahi fuakava kuo mou fakahokó pea mo e ngaahi tu‘unga mo‘uí ni, ‘e tāpuaki‘i kimoutolu ‘aki e takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘e tupu mālohi ange ho‘omou tuí mo e fakamo‘oní, pea ‘e tupulaki ‘a ho‘omou fiefiá.

Fakatefito ho‘o tokangá he tempalé ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke fai. Te ke ma‘u ‘i he tempalé ‘a e tāpuaki mā‘ongo‘onga taha ‘i he ngaahi tāpuaki kotoa ‘a e ‘Eikí, kau ai ‘a e mali ki he nofo taimí mo hono kotoa ‘o e nofo ta‘engatá. ‘E tokoni atu ho‘o tauhi e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘i he tohitufá ni ke ke mo‘ui taau ke hū he tempalé, ‘a ia te ke lava ke fakahoko ai he taimí ni e ngaahi

ouau toputapu ma'a ho'o ngaahi kuí mo fakahoko e ngaahi fua-
kava 'e 'aonga kiate koe 'i he kaha'ú.

'Oku falala lahi 'a 'etau Tamai Hēvaní kiate koe. 'Oku 'i ai 'Ene
ngāue ke ke fakahoko. Fekumi ki He'ene fakahinohinó 'i he lotu,
pea kumi fale'i mei ho'o mātu'á mo e kau takí. 'E hanga 'e he
ngaahi fili 'okú ke fai he taimi ní 'o teuteu'i 'a e halá ki he kongā
lahi 'o e ngaahi me'a 'e hoko maí lolotonga ho'o mo'ui faka-
matelié pea lauikuonga 'o ta'engata.

'Oku mau fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. Ko 'emau lotu
fakamātoató ia ke mou kei tu'u ma'u mo loto to'a 'i hono kotoa
ho'omou mo'uí pea ke mou falala ki he Fakamo'uí mo 'Ene
ngaahi tala'ofá. 'I ho'omou fai 'ení, te mou hoko ko ha ivi tākie-
kina ki he leleí 'i ho'omou tokoni ki hono langa 'o e pule'anga
'o e 'Otuá mo teuteu'i e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua mai 'a e
Fakamo'uí.

Ko e Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko e ngaahi matapā 'o e Tempale Sōleki

Pulusi 'e he
Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi
'Aho Kimui Ní
Sōleki Siti, 'Iutā

© 2001, 2011 'e he Intellectual Reserve, Inc.
Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē
Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká

Fakangofua 'i he lea faka-Pilitāniá: 9/11
Fakangofua ke liliú: 9/11
Liliu 'o e *For the Strength of Youth*
Tongan
09403 900

Fakahokohoko 'o e Tohi

Tau'atāina Ke Filí mo e 'Eke'i Meiate Kita 'a e Me'a	
'Okú Te Fai pe Ta'e Faí	2
Teití	4
Valá mo e Fōtungá	6
Akó	9
Fakafiefiá mo e Mitiá	11
Fāmilí	14
Kaungāme'á	16
Loto Hounga'ia.	18
Faitotonú mo e Angatonú.	19
Leá	20
Mūsiká mo e Hulohulá.	22
Mo'ui Lelei Fakaesino mo Fakaelotó	25
Fakatomalá	28
Tauhi 'o e 'Aho Sāpaté	30
Ngāue Tokoní	32
Ko e Haohaoa Fakasekisualé	35
Vahehongofulú mo e Ngaahi Foakí	38
Ngāué mo e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá	40
Laka Atu 'i he Tui.	42
Fakamatala Fakalahí	44

Tau'atāina Ke Filí mo e 'Eke'i Meiate Kita 'a e Me'a 'Okú Te Fai pe Ta'e Faí

*Ko ia, 'oku tau'atāina 'a e tangatá . . . ke fili
'a e tau'atāiná mo e mó'ui tá'engatá, tú'unga
'i he Fakalaloa lahi 'o e fá'ahinga kotoa 'o e
tangatá, pe fili 'a e pōpulá mo e maté. 2 Nīfai 2:27*

Kuo foaki kiate koe 'e he Tamai Hēvaní 'a e tau'atāina ke filí, ke ke malava 'o fili 'a e totonú mei he me'a 'oku halá peá ke fili pē ma'au. Ko e taha 'o e ngaahi me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá ma'aú, 'o hoko hake ki he me'a'ofa 'o e mó'uí, ko e totonu ko ia ke ke fili e hu'unga ho'o mó'uí. 'Oku sivi'i koe lolotonga ho'o 'i māmaní ke 'ilo'i pe te ke faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke fakahā ho'o 'ofa ki he 'Otuá 'aki ho'o tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'E lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o tatakí koe ke ke faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí 'i he mā'oni'oni.

'Okú ke fatongia 'aki e ngaahi fili 'okú ke faí. 'Oku 'afio'i mo tokanga mai 'a e 'Otuá kiate koe pea te Ne tokoni atu ke ke fai 'a e ngaahi fili 'oku lelei, neongo 'oku faka'aonga'i ho fāmílí mo ho kaungāme'á 'enau tau'atāina ke filí 'i ha ngaahi founda 'oku 'ikai totonu. Loto to'a ke ke tu'u ma'u 'i he talangofua ki he finangalo 'o e 'Otuá, neongo 'e a'u ki ha taimi te ke tu'u toko taha pē. 'I ho'o fai 'ení, 'okú ke tā ai ha sīpinga ke muimui ki ai 'a e ni'ihi kehé.

Neongo 'okú ke tau'atāina ke fili 'a e me'a te ke faí, ka 'oku 'ikai ke ke tau'atāina ke fili hono nunu'á. Pe 'oku lelei pe kovi 'a e nunu'á, ka 'oku muiaki mai ia ko e ola fakanatula pē 'o e ngaahi

fili na'á ke faí. 'E ala 'omai 'e ha ngaahi tō'onga angahala ha fiefia fakamāmani 'oku fakataimi pē, ka 'oku hanga 'e he ngaahi fili ko iá 'o fakatuai'i ho'o fakalalakaká mo fakatupu e loto mamahí mo e faingata'a'ia. 'Oku fakatau e ngaahi fili mā'oní'oní ki he fiefia tu'uloá mo e mo'ui ta'engatá. Manatu, 'oku tupu 'a e tau'atāina mo'oní mei ho'o faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke ke fili ke talangofuá; 'oku mole 'a e tau'atāina 'i he fili ki he talangata'á.

Ko e fatongia ia 'o'ou ke ke fakatupulaki ho ngaahi talēnití mo e ngaahi me'a 'okú ke malavá 'a ia ne foaki atu 'e he Tamai Hēvaní. 'Okú ke ha'isia ke fakamatala kiate Ia 'a e me'a na'á ke fai 'aki ho ngaahi talēnití mo e founga faka'aonga'i ho taimí. Fili tau'atāina ke ke fai ha ngaahi me'a lahi 'oku leleí.

Mātiu 25:14–29; Molonai 7:15–19; Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kava 58:27–28

'Oku taki nai au 'e he'eku ngaahi filí ki he fiefia 'oku tu'uloá?

Teití

‘Oku ‘ofa ‘a e angama’á ki he angama’á; ‘oku píkitali ‘a e māmá ki he

maama. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:40

Ko e teití ko ha ‘ekitiviti ‘oku palani ke lava ‘o maheni lelei ange ai ha talavou mo ha finemui. ‘I he ngaahi anga fakafonua ko ia ‘oku tali ai ‘a e teití, ‘e lava ia ‘o tokoni atu ke ke ako peá ke faka‘aonga‘i e ngaahi poto fakasōsialé, fakatupulaki ‘a e anga fakakaungāme‘á, fai ‘a e fakafiefia ‘oku fakatupulakí, pea iku ki hano kumi ‘o hao hoa ta‘engata.

‘Oku ‘ikai totonu ke ke teiti kae ‘oua kuo hoko ho ta‘u 16. ‘I ho‘o kamata ke teití, ‘alu mo ha toko ua kehe pe tokolahi ange.

Faka‘ehi‘ehi mei he fa‘a toutou teiti mo e tokotaha tatau peé. ‘I hono kamata kei si‘i ha vā fetu‘utaki fakamātoato mo ha taha ‘i ho‘o mo‘uí, ‘e fakangatangata ai e tokolahi ‘o e kakai kehe te mou fetaulakí pea mahalo ‘e iku ia ki he anga‘ulí. Fakaafe‘i ho‘o mātu‘á ke nau maheni mo e ni‘ihi ‘okú ke teiti mo iá.

Fili ke ke teiti pē mo kinautolu ‘oku mā‘olunga ‘enua tu‘unga mo‘uí pea lava ke ke pukepuke ai ho tu‘unga mo‘uí, ‘i he taimi ‘okú mo feohi aí. Manatu‘i ko e fatongia ia ‘o ha talavou mo ha finemui ‘okú na teiti ke na femalu‘i‘aki hona ngeiá mo hona angama‘á.

Palani ha ngaahi ‘ekitiviti teiti ‘oku malu, lelei, pea ‘ikai fakamolé ‘a ia ‘e tokoni ke mo maheni aí. ‘Alu pē ki he ngaahi feitu‘u te mo lava ‘o tauhi ai ho‘omo tu‘unga mo‘uí mo ofi ai ki he Laumālié.

‘Oku angamaheni ‘aki hono kamata ‘e he kau talavou ‘a e kole teití mo e palani ki aí. Anga’ofa ma’u pē mo anga faka’apa’apa ‘i he taimi ‘okú ke kole teiti aí pe taimi ‘okú ke tali pe ‘ikai tali ai ha kole teití. Anga faka’apa’apa lolotonga ha’o teiti, ‘aki ho’o fakafanongo ki he ní’ihi kehé mo fakahaa’i e ongo ‘okú ke ma’ú.

Fakamu’omu’a e teití mo e malí ‘i he faka’au ke ke matu’otu’a angé. Kumi hao hoa ‘e mo’ui taau ke hū he temipalé ‘o sila ai kiate koe ki he nofo taimí mo hono kotoa ‘o e nofo ta’engatá. ‘Oku mahu’inga ‘a e mali ‘i he temipalé mo hono fa’u ‘o ha fānili ta’engatá, ‘i he palani ‘o e fiefia ‘a e ‘Otuá.

1 Kolinitō 11:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:33

**Ko e hā ‘e lava ke u fai ke u hoko ai ko ha ivi tākiekina mā’oni-
‘oni kiate kinautolu ‘oku ou teiti mo iá?**

Valá mo e Fōtungá

‘Ikai ‘oku mou ‘ilo ko e fale tapu ‘o e ‘Otuá ‘a kimoutolu, pea ‘oku nofo‘ia ‘a kimoutolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Otuá? . . . Ko e fale-tapu ‘o e ‘Otuá ‘oku mā‘oni‘oni, pea ko e faletapu ko iá ‘a kimoutolu. 1 Kolinitō 3:16–17

‘Oku toputapu ho sinó. Faka‘apa‘apa i ia pea ‘oua ‘e ‘uli‘i ‘i ha fa‘ahinga founa. Te ke lava ‘o fakahā ‘i ho valá mo ho fōtungá ‘okú ke ‘ilo‘i ‘a hono mahu‘inga ‘o ho sinó. Te ke lava ‘o fakahaa‘i ko e ākongā koe ‘a Sisū Kalaisi pea ‘okú ke ‘ofa ‘iate Ia.

Kuo hokohoko mai hono hanga ‘e he kau palōfita ‘a e ‘Otuá ‘o fale‘i ‘Ene fānaú ke nau teunga taau. ‘I he taimi ‘okú ke teuteu lelei ai mo vala tāú, ‘okú ke fakaafe‘i e takaua ‘o e Laumālie pea ‘e lava ke ke hoko ko ha ivi tākiekina lelei ki he ni‘ihi kehé.

‘Oku hanga ho valá mo ho‘o teuteu lelei ‘o

tākiekina ho‘o tō‘ongá mo e tō‘onga ‘a e ni‘ihi kehé.

‘Oua ‘aupito na‘á ke teitei holoki e tu‘unga taau ho valá. ‘Oua na‘á ke faka‘aonga‘i ha fa‘ahinga me‘a makehe ‘oku fai ke kumi ‘uhinga ki ai ha‘o vala ta‘etaau. ‘I he taimi ‘okú ke vala ta‘etaau aí, ‘okú ke ‘oatu ‘e koe ha pōpoaki ‘oku fepaki mo ho‘o hoko ko ha foha pe ‘ofefine ‘o e ‘Otuá. ‘Okú ke ‘oatu ai foki mo e pōpoaki ‘okú ke faka‘aonga‘i ho sinó ke tohoaki‘i mai ‘aki e tokanga mo e loto ‘o e ni‘ihi kehé.

Ko e vala ta‘etāú ko ha fa‘ahinga vala pē ‘oku maha‘iha‘i, aata, pe fakahāhā e sinó ‘i ha toe founa kehe. ‘Oku totonu ke faka‘ehi-‘ehi ‘a e kau finemuí mei he talausese mutu ‘oku fu‘u nounou mo e piva tātā‘olungá, sote ‘oku ‘ikai ke ne ‘ufi‘ufi e keté, pea mo e

vala 'oku 'ikai ke ne 'ufi'ufi 'a e umá pe kia 'āpanga 'a e kongā 'i mu'á pe 'i muí. 'Oku totonu foki ke tauhi 'e he kau talavouú 'a 'enau fōtunga tāú. 'Oku totonu ke fōtunga ma'a mo mauú 'a e kau talavouú mo e kau finemuí pea faka'ehi'ehi mei he vala, founa ngaohi 'ulu mo e 'ulungāanga 'oku fu'u tōtu'a pe 'ikai tāú. 'I he taimi 'oku nau kau atu ai ki ha sipoti, 'oku totonu ke nau fili 'a e vala 'oku taau mo fe'unga mo iá. 'E liliu e ngaahi ākenga 'a e māmaní, ka he 'ikai liliu e ngaahi tu'unga mo'ui ia 'a e 'Eiki.

'Oua te ke maumau'i ho fōtungá 'aki 'a e tā-tataú pe hoka fakaavaava ho sinó. Kau finemui, kapau te mou fie fakaava homou telingá, tui ha hoa'i hau pē 'e taha.

Fakahā ho'o faka'apa'apa ki he 'Eiki pea kiate koe pē 'aki ho'o teunga taau ki he ngaahi fakataha'anga mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí. 'Oku mātu'aki mahu'inga 'eni 'i he taimi 'okú ke 'alu ai ki he houalotu sākalamēnití. 'Oku totonu ke teuteu e kau talavouú ke nau hā molumalu 'i he taimi 'oku nau ngāue ai 'i he ouau 'o e sākalamēnití.

Kapau 'oku 'ikai te ke fakapapau'i pe ko e fē 'a e vala 'oku fe'unga ke tuí, ako e ngaahi lea 'a e kau palōfitá, lotu ke ma'u ha

fakahinohino pea kole ki ho‘o mātu‘á pe kau takí ke nau tokoni atu. ‘E tokoni ho vala mo e fōtungá he taimi ní ke ke teuteu ki he taimi te ke ‘alu ai ki he temipalé ke fakahoko e ngaahi fuakava toputapu mo e ‘Otuá. Fehu‘i hifo pē kiate koe, “Te u ongo‘i fie-mālie nai ‘i hoku fōtungá kapau ne u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eiki?”

Sēnesi 1:27; Alamā 1:27

‘Oku tākiekina fēfē nai ‘eku fili valá ‘e he‘eku fakamo‘oni ki he ongoongolelei?

Akó

*‘Ilonga ha tefito ‘o e potó ‘oku tau lava ‘o mā‘u
‘i he mo‘ui ko ‘ení, te tau toe tu‘u hake pē mo
ia ‘i he toetu‘ú. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:18*

Ko e ako faka‘atamaí ko ha kongā mahu-
‘inga ia ‘o e palani ‘a e Tamai Hēvaní ke
tokoni‘i koe ke ke hoko ‘o hangē ai ko Iá.
Ko Hono finangaló ke ke ako faka‘atamaí
mo fakatupulaki ho ngaahi potó mo e talē-
niti, ho mālohi ke fakahoko lelei ho ngaahi
fatongiá, pea mo ho‘o malava ko ia ke faka-
hounga‘i e mo‘uí. ‘E mahu‘inga kiate koe
ho‘o ako faka‘atamaí lolotonga ho‘o mo‘ui
‘i he māmaní pea ‘i he mo‘ui ka hoko māí.

‘E teuteu‘i koe ‘e he akó ke ke fai ha tokoni
lahi ange ‘i he māmaní mo e Siasí. Te ne
tokoni atu ke toe lelei ange ho‘o tokonaki

ma‘au, ho fāmilí, mo kinautolu ‘oku faingata‘a‘iá. Te ne tokoni‘i
foki ke ke hoko ko ha tokoni mo ha hoa fakapotopoto ki hao
mali ‘i he kaha‘ú pea mo ha faiako poto mo lelei ki ho‘o fānau ‘i
he kaha‘ú.

Ko e akó ko ha tokateu ia ‘okú ne ‘omi ha ngaahi ola ma‘ongo-
‘onga pea te ne fakaava e ngaahi matapā ‘o e faingamālié na‘e
mei mapuni mai kiate koe kapau na‘e ‘ikai ke ke ako lelei.
Palani he taimí ni ke ke ako. Loto vēkeveke ke ngāue mālohi pea
fakahoko ha ngaahi feilaulau kapau ‘e fie ma‘u. Vahevahe ho‘o
ngaahi taumu‘a fakaakó ki ho fāmilí, kaungāme‘á, mo e kau takí
koe‘uhí ke nau lava ‘o pou pou‘i mo fakalotolahi‘i koe.

Pukepuke ho‘o loto vilitaki ke akó ‘i he kotoa ho‘o mo‘uí. Fiefia
‘i he hokohoko atu ho‘o akó pea mo hono toe fakalahi e ngaahi
me‘a ‘okú ke manako aí. Fili ke ke kau mālohi atu ki he ngaahi
faingamālie ako te ke ma‘ú.

'Oku totonu ke kau 'i ho'o ako faka'atamai 'a e ako fakalaumālié. Ako e folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Kau 'i he seminelí mo e 'inisititiutí. Hokohoko atu ho'o ako ki he palani 'a e Tamai Hēvaní 'i he kotoa ho'o mo'uí. 'E tokoni'i koe 'e he ako fakalaumālie ko 'ení ke ke ma'u 'a e ngaahi tali ki he ngaahi tukupā 'o e mo'uí mo ne fakaafe'i mai e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oní.

'Alamā 37:35; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:77–80

Ko e hā ha founga 'e 'aonga ai e ako faka'atamai kiate au mo hoku fāmili he kaha'ú?

Fakafiefiá mo e Mitiá

Kapau 'oku ai ha me'a 'oku mā'oni'oni, faka'ofofa, pe ongoongo lelei pe fe'unga mo hono vīkiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku mau fekumi ki aí. Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:13

'Okú ke mo'ui 'i ha kuonga 'o e ngaahi tekinolosia faka'ofofa 'oku faingofua ai ho'o ma'u ha ngaahi mitia kehekehe, kau ai 'a e 'Initaneti, nāunau faka'ilekitulōnika to'oto'ó, keimi vitioó, televisoné, hele'uhilá, mūsiká, ngaahi tohí mo e ngaahi makasini. 'E lava 'e he ngaahi fakamatala mo e fakafiefia 'oku ma'u mei he ngaahi mitia ko 'eni' 'o fakalahi ange 'a e malava ko ia ke ke ako, fetu'utaki, pea hoko ko ha mālohi lelei 'i he māmani. Neongo ia, 'e lava ke takihala'i koe 'e ha ngaahi fakamatala mo e fakafiefia 'e ni'ihi ke ke mama'o ai mei he mo'ui mā'oni'oni. Fili fakapoto-poto 'i he taimi 'okú ke faka'aonga'i ai 'a e mitiá he 'e uesia koe 'e ha me'a pē 'okú ke lau, fanongo ki ai, pe sio ai. Fili pē 'a e mitia 'okú ne langaki hake koé.

'Oku ngāue 'aki 'e Sētane 'a e mitiá ke kākaa'i koe 'aki hono 'ai ke hangē pē me'a ia 'oku hala mo koví ko ha tō'onga angamaheni, fakaoli pe fakafiefiá. 'Okú ne feinga ke takihala'i koe ke ke pehē 'oku tali lelei pē hono maumau'i e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea 'oku 'ikai hano nunu'a kovi kiate koe pe ni'ihi kehé. 'Oua na'á ke 'alu, mamata, pe kau 'i ha me'a 'oku fakamātatu'a, anga'uli, feke'ike'i, pe ponokalafí 'i ha fa'ahinga founa pē. 'Oua na'á ke kau 'i ha fa'ahinga me'a 'okú ne fakaafongai e anga'ulí pe tali lelei pē ai e feke'ike'í. Loto to'a ke ke hū ki tu'a mei ha hele'uhila, fetongi e fasí pe tāmata'i e komipiutá, televisoné, pe nāunau faka'ilekitulōnika to'oto'ó 'o kapau 'oku fakatupu 'e he me'a 'okú ke sio pe fanongo aí ha mavahe 'a e Laumálié.

'Oku mātu'aki fakatu'utāmaki mo ma'unimā 'a e fōtunga kotoa pē 'o e ponokalafí. Neongo na'e 'ikai ke ke palani pehē, ka 'e lava ke hoko ha mamata ta'e 'amanekina pe fie'ilo ki he ponokalafí ko ha 'ulungāanga fakatupu 'auha. Ko e angahala mamafa hono ngāue 'aki 'o e ponokalafí pea 'e lava ke hoko atu ai ki

ha toe maumafono fakasekisuale kehe. Faka'ehi'ehi mei he ponokalafí 'o tatau ai pē pe ko e hā. Ko ha kona fakamate ia 'okú ne holoki ho'o malava ke mapule'i koé, faka'auha ho'o ongo'i 'oku 'i ai ho mahu'ingá, peá ne liliu e anga ho'o vakai ki he ni'ihí kehé. 'Okú ne fakatupu ke mole meiate koe e tatakí 'a e Laumālié pea te ne lava ke uesia ho'o malava ke fetu'utaki lelei mo e kakai kehé, fakatautefito ki hao mali 'i he kaha'ú. 'Okú ne fakangatangata ho'o malava ke ongo'i 'a e 'ofa mo'oní. Kapau te ke fehanganhangai mo e ponokalafí, sítu'a leva mei ai he vave tahá.

Kapau 'okú ke ngāue 'aki 'a e ponokalafí, ta'ofi leva ia he taimí ni. Fekumi ki he tokoni 'okú ke fie ma'ú. 'E lava ke tokoni atu ho'o mātu'á mo ho'o pīsopé ke ke fakahoko e ngaahi sitepu 'e fie ma'u ke ke fakatomala mo si'aki ai e 'ulungāanga fakatupu 'auhá ni.

Tokanga ke 'oua na'a hanga 'e ho'o faka'aonga'i e mītiá 'o faka-si'isi'i ho'o malava ke ongo'i e Laumālié pe uesia ho'o ngaahi fetu'utaki fakatāutaha mo e ni'ihí kehé. 'E lava 'e he taimi lōloa 'okú ke faka'aonga'i ai e 'Initanetí pe nāunau faka'ilekitulōnika

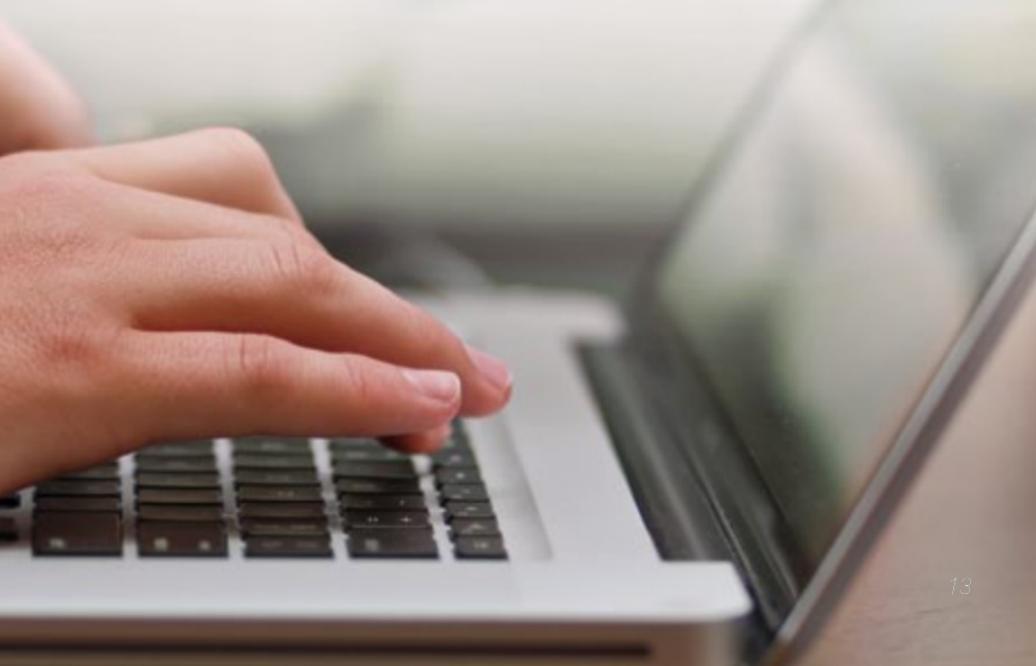
to'oto'ó, va'inga keimi vitioó, sio televisoné pe ha toe mitiá kehe 'o ta'ofi ho'o ngaahi fengäue'aki mahu'inga mo e ni'ihiki kehé. Tokanga ke 'oua na'a hanga 'e ho'o faka'aonga'i 'o e ngaahi uepi saiti 'okú ke lava ke fetu'utaki ai mo e kakaí he 'Initanetí 'o fetongi 'a e taimi ke ke feohi ai mo ho fāmilí mo e kaungāme'á.

Malu'i koe pea mo e ni'ihiki kehé 'aki ha'o mātu'aki tokanga ki he ngaahi fakamatala fakatāutaha pe ngaahi 'ata 'okú ke vahevahe mo e ni'ihiki kehé 'o fakafou he tekinolosiá. 'Oua na'a ke fakahoko ha fa'ahinga me'a he 'Initanetí pe fetohi'aki telefoni to'oto'ó 'e ta'efe'unga ke ke vahevahe kapau ne ke 'i ai tonu. Talangofua ki he ngaahi lao 'oku nau pule'i hono vahevahe 'o e mūsiká, ngaahi hele'uhilá, mo e ngaahi me'a kehe 'oku pule'i 'e he ma'u mafai pulusí.

Kapau 'oku 'ikai te ke fakapapau'i pe 'oku fe'unga ha me'a ke ke sio pe ke fanongo ai, talanoa mo ho'o mātu'á pea mo e kau taki kakai lalahi kehé. 'E 'oatu 'e he Laumālie Mā'oni'oní ha mālohi ke ke fai 'aki 'a e ngaahi fili totonú.

Molonai 10:30; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45

'Oku tākiekina fēfē nai 'eku ngaahi fakakaukaú mo e tō'onga mo'uí 'e he mitia 'oku ou filí?

Fāmilí

Ko e fāmilí ko e tú'utu'uni ia 'a e 'Otuá. Pea 'oku mahú'inga 'a e mali 'a e tangatá mo e fefiné ki He'ene palani ta'engatá. . . . Ko e fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimeí ke toki á'usia pē ia 'i he taimi kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani"

Ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ia ke te kau atu ki ha fāmilí. 'E lava ke hoko ho fāmilí ko ha feohi'anga mo ha fiefia'anga kiate koe, tokoni ki ho'o ako e ngaahi tefito'i mo'oni totonú 'i he 'atakai 'o e 'ofá, pea tokoni'i foki koe ke ke teuteu atu ki he mo'ui ta'engatá.

'Oku ngāue'i e ngaahi fāmilí mālohí. 'E monū'ia ho fāmilí 'i ho'o fai ho fatongiá ke fakamālohia iá. Loto fiefia, fa'a tokoni, pea faka'atu'i e kau mēmipa 'o e fāmilí. 'Oku tupu 'a e ngaahi palopalema lahi 'i he 'apí mei he lea mo e tō'onga siokita pe ta'e'ofa 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí. Feinga ke ke hoko ko ha tokotaha fakamelino kae 'oua 'e fakamatalili, fuhu mo kē. Fakahā 'a e 'ofá ki he kau mēmipa 'o e fāmilí 'i he 'aho takitaha. Vahe-vahe mo ho fāmilí 'a ho'o fakamo'oní 'i he lea mo e ngāue. 'E fakahoko 'e ho'o sippinga mā'oni'oní ha liliu lahi 'i hono fakamālohia ho fāmilí.

Faka'apa'apa ki ho'o mātu'á 'aki hono fakahaa'i ho'o 'ofá mo toka'i kinaua. Talangofua kiate kinaua 'i he'ena tataki koe 'i he mā'oni'oní. Loto fiemālie ke tokoni 'i 'api. Kau 'i he ngaahi 'ekitiviti mo e ngaahi tukufakaholo fakafāmilí 'oku fakatupulakí. Kau fakataha mo ho fāmilí 'i he lotu fakafāmilí, ako folofola fakafāmilí, mo e ngaahi efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku hanga 'e hono tauhi 'o e ngaahi fekaú ni 'o fakamālohia mo 'ai ke fāitaha e ngaahi fāmilí. Kapau 'oku 'ikai ke fai fakataha 'e homou fāmilí

e ngaahi me'a ko 'ení, lotu pē koe mo ako e folofolá. 'E hanga 'e ho'o tā sīpingá 'o poupou'i ho fāmílí ke nau kau fakataha mo koe.

Fakamālohia ho vā fetu'utaki mo ho ngaahi tuonga'ané mo e tuofāfiné. 'E lava ke nau hoko ko ho kaungāme'a mamae tahá. Poupou'i kinautolu 'i he ngaahi me'a 'oku nau manako aí, pea tokoni kiate kinautolu 'i ha ngaahi faingata'a 'oku nau fehanga-hangai mo iá.

Ko e finangalo 'o e 'Otuá ke ha'u kotoa 'Ene fānaú ki māmani ko ha kongá 'o ha fāmílí ta'engata 'oku 'i ai ha fa'ē mo ha tamai 'okú na fe'ofa'aki mo fetauhi'aki pea ki he'ena fānaú foki. Kapau 'oku 'ikai te ke a'usia 'eni, fa'a kātaki pea kei hokohoko atu pē ho'o mo'ui angamā'oni'oní. Kumi ha ni'ihi 'e hoko ko ha kau tā sīpinga mo'ui tāú. Teuteu he taimí ni ke fakahoko ho ngaahi tufakānga fakalangí 'i ho'o hoko ko ha husepāniti pe uaifi mo ha mātu'á. Fakatukupaa'i koe ke ke mali 'i he tempalé pea fokotu'u hao fāmílí ta'engata pē 'o'ou.

Efesō 6:1–3; Mōsaia 4:14–15

**'Oku ou ongo'ingofua nai e ngaahi fie ma'u mo e ngaahi faka-
'amu 'a e kau mēmipa 'o hoku fāmílí?**

Kaungāme‘á

*Ko e me‘a ‘i ho‘omou fai ia ki ha taha
‘oku kihí‘i sí‘i hifo ‘i hoku kāingá ni, ko
ho‘omou fai ia kiate aú. Mātiu 25:40*

‘Oku fie ma‘u ‘e he tokotaha kotoa pē ha kaungāme‘a lelei mo mo‘oni. Te nau hoko ko ha mālohinga lahi pea mo ha tāpuaki kiate koe. Te nau tākiekina ho‘o founa fakakaukau mo e ngāué, pea ‘e tokoni foki ke ne fakapapau‘i mai pe te ke hoko ko ha tokotaha fēfē. Te nau tokoni‘i koe ke ke hoko ko ha tokotaha lelei ange pea te nau fakafaingofua‘i ange ho‘o mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. Fili hao kaungāme‘a ‘oku nau mahu‘inga‘ia ‘i he ngaahi me‘a ‘oku mahu‘inga kiate koé koe-‘uhí ke mou lava ‘o fefakamālohia‘aki mo

fepoupouaki ‘i hono mo‘ui ‘aki ‘o e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘oku mā‘olungá.

Hoko ko ha kaungāme‘a lelei kae ma‘u hao kaungāme‘a lelei. Fakahā ho‘o tokanga mo‘oni ki he ní‘ihi kehé; malimali pea ‘ai ke nau ‘ilo‘i ‘okú ke tokanga ange kiate kinautolu. Angalelei pea faka‘apa‘apa ki he tokotaha kotoa pē, pea tuku hono fakamāu‘i mo fakaanga‘i kinautolu ‘oku mou feohí. ‘Oua na‘á ke kau ‘i ha fa‘ahinga founa houtamaki. Fai ha feinga makehe ke ke hoko ko ha kaungāme‘a kiate kinautolu ‘oku mā pe ta‘elatá, ‘i ai ‘enau ngaahi fie ma‘u makehé, pe ‘ikai te nau ongo‘i ‘oku fakakau kinautolu ‘i ha me‘a ‘oku fai.

‘I ho‘o feinga ko ia ke ke hoko ko ha kaungāme‘a ki he ní‘ihi kehé, ‘oua na‘á ke fai ha me‘a ke fetongi ‘aki ho‘o ngaahi tu‘unga mo‘uí. Kapau ‘e fakaloto‘i koe ‘e ho kaungāme‘á ke ke fai ha ngaahi me‘a ‘oku hala, taukave‘i ‘e koe ‘a e totonú, neongo te ke tu‘u toko taha pē. ‘E fie ma‘u ke ke kumi ha ngaahi kaungāme‘a kehe te nau poupu‘i koe ‘i hono tauhi ‘o e ngaahi

fekaú. Fekumi ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i ho'o fai e ngaahi fili ko 'ení.

'I ho'o feinga ko ia ke mo'ui 'aki e ongoongoleléi, te ke poupou'i ai ho kaungāme'á ke nau fai 'a e me'a tatau. Tā ha sipinga 'aki ho'o tauhi e ngaahi fekaú, kau 'i he ngaahi 'ekitiviti faka-Siasí, teuteu ke ngāue ma'á e 'Eikí 'i hono kotoa ho'o mo'uí, pea mo'ui taau ma'u pē ke 'alu ki he tempalé.

Fakaafe'i mai ho kaungāme'a siasi kehé ki he ngaahi fakataha-'anga mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí 'okú ke kau ki aí. Tokoni kiate kinautolu ke nau ongo'i 'oku talitali lelei pea fakakau kinautolu ki ai. 'Oku tokolahi e kakai kuo nau kau ki he Siasí 'o fakafou pē 'i he tā sipinga mo e fakafeohi ange honau kaungāme'á. Fai foki ha feinga makehe ke ala atu 'o tokoni ki he kau ului fo'ou' pea kiate kinautolu 'oku māmālohí.

1 Tīmote 4:12; 'Alamā 17:1-2

Ko e kaungāme'a fēfē nai au?

Loto Hounga'ia

Pea ko ia ia 'okú ne tali 'a e me'a kotoa pē 'i he loto fakafeta'í 'e ngaahi ia ke nāu-nau'ia. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:19

'Oku finangalo e 'Eikí ke ke ma'u 'a e laumālie 'o e loto hounga'ia 'i he me'a kotoa pē 'okú ke fai mo lea 'akí. Mo'ui 'aki 'a e laumālie 'o e loto fakafeta'í pea 'e lahi ange 'a e fiefia mo e fiemālie te ke ma'u 'i he mo'uí. 'E fakatafoki 'e he loto hounga'ia 'a ho lotó ki he 'Eikí mo tokoni'i koe ke 'ilo'i 'a Hono ivi tākiekiná mo e ngaahi tāpuaki 'i ho'o mo'uí. Na'a mo e taimi 'okú ke faingata'a'ia taha aí, te ke lava 'o 'ilo ha me'a lahi ke ke hounga'ia ai. 'E hanga 'e ho'o loto hounga'ia 'o fakamālohia mo faitāpuekina koe.

Fakahā ho lotó ki ho'o Tamai Hēvaní i ho'o ngaahi lotú, 'o fakamālō ki he ngaahi tāpuaki kuó ke ma'ú. Fakapapau'i ho'o fakamālō kiate Ia 'i He'ene angaleleí, ho fāmílí, kaungāme'á, kau takí mo e kau faiakó, ongoongoleleí, pea mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí.

'Okú ke fakahaa'i foki ho'o loto hounga'ia ki he 'Eikí 'i ho'o tō'onga mo'uí. 'I he taimi 'okú ke tauhi ai 'Ene ngaahi fekaú mo tokoni ki he ni'ihí kehé, 'okú ke fakahaa'i ai ho'o 'ofa mo e fakafeta'i kiate Iá. Fakahā ho'o loto hounga'ia ki he ni'ihí kehé koe'uhí ko e ngaahi founa kehekehe 'oku nau faitāpuekina ai ho'o mo'uí.

Luke 17:12–19; 'Alamā 34:38

Te u lava fēfē 'o fakahaa'i 'eku hounga'ia mo'oni 'i hoku ngaahi tāpuakí?

Faitotonú mo e Angatonú

'Oua ná á ke kaihá'a. 'Oua ná á ke tuku-aki' i 'a ho kaungā'apí. 'Ekesōtosi 20:15–16

Faitotonu kiате koe pē, ki he ni'ihi kehé, pea ki he 'Otuá 'i he taimi kotoa pē. 'Oku 'uhinga 'a e faitotonú ki he'ete fili ke 'oua 'e loi, kaihá'a, kākā, pe lohiaki'i ha taha 'i ha fa'ahinga founa pē. 'I he taimi 'okú ke faitotonu aí, 'okú ke fakamālohia ai ho 'ulu-ngāangá pea te ke lava ai 'o fai ha ngāue ma'ongo'onga ma'á e 'Otuá mo e ni'ihi kehé. 'E tāpuaki'i koe 'aki 'a e melino 'o e fakakaukaú mo ho'o faka'apa'apa'i pē koé. 'E falala 'a e 'Eikí kiате koe pea te ke mo'ui taau ke hū ki Hono tempale mā'oní'oní.

'Oku fakalavea'i koe mo e ni'ihi kehé 'e he ta'efaitotonú. Kapau te ke loi, kaihá'a mei falekoloa pe kākā, 'okú ke fakahoko ai ha mau-mau ki ho laumālié mo ho vā fetu'utaki mo e ni'ihi kehé. 'E hanga 'e ho'o faitotonú 'o fakalahi mai ho ngaahi faingamālie ki he kaha'ú pea mo e malava ko ia ke tataki koe 'e he Laumālie Mā'oní'oní. Faitotonu 'i 'apiako; fili ke 'oua ná á ke kākā 'i ha fa'ahinga founa pē. Faitotonu 'i ho'o ngāue'angá, 'o ke ngāue'i taimi kakato 'a ho'o vahé. 'Oua te ke kumi 'uhinga 'o pehē 'oku sai pē 'a e ta'efaitotonú, neongo 'oku pehē 'e ha ni'ihi 'oku 'ikai hano kovi.

'Oku fengāue'aki vāofi 'aupito 'a e faitotonú mo e angatonú. 'Oku 'uhinga 'a e angatonú ki he fakakaukau mo fakahoko 'a e me'a 'oku totonú 'i he taimi kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko e hā e me'a 'e hokó. 'I he taimi 'okú ke angatonu aí, 'okú ke lotu fiemālie ke mo'ui 'aki ho'o ngaahi tu'unga mo'uí mo e ngaahi me'a 'okú ke tui ki aí neongo 'oku 'ikai sio atu ha taha. Fili ke ke mo'ui 'i ha founa 'e fenāpasi ma'u ai pē ho'o ngaahi fakakaukaú mo e 'ulungāangá pea mo e ongoongoleléi.

'Alamā 27:27; 53:20

'Oku ou faitotonu nai 'i he'eku ngaahi talanoá mo 'eku ngaahi fengāue'aki kotoa pē?

Leá

Ke 'oua ná'a há'u ha talanoa 'uli mei ho-mou ngutú, ka ko ia 'oku lelei. 'Efesō 4:29

'Oku totonu ke hanga 'e ho'o founga fetu'utakí 'o fakafōtunga mai ho'o hoko ko ha foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá. Ko e lea ma'a mo fakapotopotó, ko ha fakamo'oni ia 'o ha 'atamai 'oku maama mo lelei. 'Oku hanga 'e he lea lelei 'o fakatupulaki, pou pou'i, mo fakahíkihiki e ni'ihi kehé mo fakaafe'i mai e Laumālie ke ne nofo'ia koe. 'Oku totonu ke fonu 'etau ngaahi leá, hangē pē ko 'etau ngaahi ngāuē, 'i he tuí, 'amanaki lelei, mo e 'ofa faka-Kalaisí.

Fili ha ngaahi kaungāme'a 'oku nau ngāue 'aki e lea lelei. Tokoni ki he ni'ihi kehé 'aki ho'o fa'ifa'itaki'angá ke fakalelei'i ai 'enau leá. Fiemālie ke ke mavahe 'i ha founga faka'apa'apa pe ko ha'o fetongi e me'a 'oku fai ki ai e talanoá 'i he taimi 'oku ngāue 'aki ai 'e kinautolu 'oku mou feohí, ha lea ta'efe'ungá.

Lea 'ofa mo lelei 'o kau ki he ni'ihi kehé. Fili ke 'oua ná'a ke faka'ita'i 'a e ni'ihi kehé pe tuku hifo kinautolu, neongo ko ha'o fakakata. Faka'ehi'ehi mei he ngutu láu pea faka'ehi'ehi mei he lea 'itá. 'I he taimi 'oku 'ahi'ahi'i ai koe ke ke lea fefeka pe faka-tupu loto mamahí, 'oua ná'a ke lea 'aki ia.

Faka'aonga'i ma'u pē 'a e huafa 'o e 'Otuá mo Sisū Kalaisí 'i he 'apasia mo e faka'apa'apa. Ko e fai angahala hono ngāue hala 'aki e ngaahi huafa 'o e 'Otuá. 'I he taimi 'okú ke lotu aí, fakatau-folofola ki ho'o Tamai 'i Hēvaní 'i he lea 'apasia mo faka'apa'apa. Ná'e faka'aonga'i 'e he Fakamo'uí 'a e lea faka'apa'apa pehē 'i he Lotu 'a e 'Eikí (vakai, *Mātiu 6:9-12*).

'Oua 'e faka'aonga'i e lea kapekapé, fakamātatu'á, pe 'ulí pe tō'onga peheé, pea 'oua 'e fakakata 'aki pe fai ha ngaahi talanoa

kau ki ha tō'onga anga'uli. 'Oku fakalotomamahi 'eni ki he 'Otuá mo e ni'ihi kehé.

Manatu'i 'oku 'uhinga e ngaahi tu'unga mo'ui ko 'eni 'o e lea 'okú ke faka'aonga'í, ki he founga fetu'utaki kotoa pē, kau ai e fetohi'aki he telefoni to'oto'ó pe fetu'utaki 'i he 'Initanetí.

Kapau kuó ke 'ulungāanga 'aki hono faka'aonga'i 'o e lea 'oku 'ikai fenāpasi mo e ngaahi tu'unga mo'ui ko 'ení—hangē ko e kapekapé, faka'alumá, ngutu laú, pe lea 'ita ki he ni'ihi kehé—'e lava pē ke ke liliu. Kole ki ho fāmílí mo e kaungāme'á ke nau poupou'i koe 'i ho'o faka'amu ko ia ke ngāue 'aki 'a e lea lelé.

'Ekesōtosi 20: 7; Sēmisi 3:2–13; Mōsaia 4:30

Ko e hā e me'a 'oku talaatu 'e he lea 'oku ou faka'aonga'í 'o kau kiate aú?

Mūsiká mo e Hulohulá

Fakafeta'i ki he 'Eikí 'aki 'a e hiva, mo e ngaahi fasi, mo e faiva. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 136:28

'E lava 'e he mūsiká 'o fakatupulaki ho'o mo'uí. Te ne lava 'o fakamāma'i mo ue'i koe pea tokoni atu ke ke toe ofi ange ki he Tamai Hēvaní. 'Oku 'i ai ha ivi tākiekina lahi 'o e mūsiká ki ho 'atamaí, laumālié, mo ho 'ulungāngá.

Filifili fakalelei 'a e mūsika 'okú ke fanongo ki aí. Fakatokanga'i 'a e ongo 'okú ke ma'u he taimi 'okú ke fakafanongo aí. 'Oku lava ke 'omi 'e he fa'ahinga mūsika 'e ni'ihhi ha pōpoaki 'oku kovi mo fakatupu 'auha. 'Oua na'á ke fanongo ki he mūsika 'okú ne pou-pou'i 'a e anga'ulí pe fakavikiviki'i e fetā'akí

'e hono fakaleá, vavé, pe mālohí. 'Oua te ke fanongo ki he mūsika 'oku faka'aonga'i ai e lea fākatu'a pe fakalavea'i ha taha pe te ne faka'ai'ai 'a e ngaahi tō'onga 'oku kovi. 'E lava 'e he fa'ahinga mūsika peheé 'o holoki ho'o ongo'ingofua e laumālié.

Ako pea hiva 'aki e ngaahi himí. 'E lava 'e he ngaahi himí 'o fakalelei'i ho'o tō'onga mo'uí, tataki koe ke ke fai 'a e me'a 'oku mā'oní'oní mo tokoni'i koe ke ke matu'uaki e ngaahi 'ahí'ahi 'a e filí.

Anga faka'apa'apa kiate kinautolu 'oku mou feohí 'i he taimi 'okú ke fanongo mūsika aí. 'Ai ke le'olahi fe'unga pē, pea to'o e me'a fakaongo ki he telingá 'i he taimi 'oku talanoa atu ai ha ni'ihhi kiate koe pe te nau fie ma'u ke ke kau ange ki he'enau ngaahi 'ekitiviti 'oku faí. Manatu'i 'oku lea 'a e Laumālié 'i he ki-hi'i le'o si'i. Kapau te ke fanongo mūsika ma'u pē, he 'ikai te ke ma'u 'a e taimi fakalongolongo 'okú ke fie ma'u ke ke fakakau-kau ai, ongo'i, pea ma'u 'a e tataki fakalaumālié.

'E lava ke fakafiefia 'a e hulohulá pea lava ke ma'u ai ha faingamālie ke fe'iloaki mo ha kakai fo'ou. Neongo ia, 'e lava pē foki ke ngāue hala 'aki ia. 'I he taimi 'okú ke hulohula aí, faka'ehi'ehi

mei he hulohula pipiki mo ho hoá. 'Oua na'á ke fai ha ngaahi founa pe māfihunga te ne fakatupu ha fa'ahinga tō'onga faka-sekisuale pe feke'ike'i pe ta'efe'unga.

'Alu ki he ngaahi hulohula pē ko ia 'oku tokoni 'a hono teungá, maa mo ma'á, māmá, fakalea 'o e 'ū hivá, mūsiká, mo e fakafiefia 'oku fai aí ke fakatupulaki ha 'ātakai lelei 'e lava ke nofo'ia 'e he Laumālié.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:12

'Oku fakaafe'i mai nai e Laumālié 'e he mūsika 'oku ou fakanongo ki aí?

Mo'ui Lelei Fakaesino mo Fakaelotó

Ko e kāingalotu kotoa pē 'oku nau manatu ke tauhi mo fai ki he ngaahi tala ní . . . te nau má'u 'a e mo'ui lelei ki honau pitó mo e uho ki honau ngaahi huí; pea te nau má'u 'a e potó mo e ngaahi fu'u koloa mahu'inga 'o e 'iló. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89:18–19

Ko ho sinó ko ha tempale, ko ha me'a'ofa mei he 'Otuá. 'E tāpuaki'i koe 'i ho'ó tokanga'i ho sinó. Fili ke ke talangofua ki he Lea 'o e Potó (vakai, *T&F 89*). 'I ho'ó talangofua ki he fonó ni, te ke tau'atāina ai mei he ngaahi ma'unimā fakatu'utāmaki' peá ke mapule'i ho'ó mo'uí. 'Okú ke ma'u ai e ngaahi tāpuaki 'o ha sino mo'ui lelei, 'atamai 'ā'ā, pea mo e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oní. Te ke mateuteu ke ngāue ma'á e 'Eikí. 'Oua na'á ke teitei tuku 'a Sētane pe ko e ni'ihí kehé ke nau kākaa'i koe ke ke fakakaukau ai te ke fiefia ange, 'e manakoa ange koe, pe hā faka'ofa'ofa ange 'i hono maumau'i e Lea 'o e Potó.

Tokanga'i ho sinó 'aki hono kai 'o e me'akai fakatupu mo'ui lelei, fakamālohisino ma'u pē, pea ma'u ha mohe fe'unga. Faka'ehi'ehi mei he 'ulungāanga ko ia 'oku fu'u tōtu'a mei he angamahení 'i he tapa kotoa pē 'o e mo'ui lelei ho sinó. Faka'ehi'ehi foki mei he tō'onga kai 'oku fu'u tōtu'a 'a ia 'e lava ke hoko ai ha maumau ki ho sinó. 'Oua na'á ke fai 'i he 'ilo pau ha me'a 'e fakatu'utāmaki ki ho sinó. Faka'ehi'ehi mei he ngaahi 'ekitiviti 'oku tu'u fakatu'utāmaki ke hoko ai ha lavea lahi ki ho sinó.

'Oua te ke inu kofi pe tī. 'Oua na'á ke teitei faka'aonga'i e tapaká pe ha fa'ahinga 'olokahalo pē; te nau ma'unimā koe pea 'oku fakatu'utāmaki ia ki ho sinó mo ho laumālié. 'I hono ma'u koe 'e he mālohi 'o e 'olokahóló, 'okú ne fakavaivai'i 'e ia ho'ó fakakaukau lelei mo ho'ó lava ke mapule'i koé. 'Okú lava ke tupu

mei he inu 'olokaholó 'a e ma'unimā 'e he 'olokaholó, 'a ia 'okú ne faka'auha 'a e fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmilí.

Faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga inu pē, faito'o kona tapu, kemikale, pe ha fa'ahinga 'ekitivitū fakatu'utāmaki 'oku faka'aonga'i ke hoko ai ha "hēhē'ia" pe ha fa'ahinga ola te ne fakatupu ha maumau ki ho sinó pe 'atamaí. 'Oku kau heni 'a e maliuaná, faito'o konatapu ta'efakalao mo fakatu'utāmaki, faito'o 'oku lava ke ma'u mei he toketaá pe faito'o 'oku lava ke fakatau pē mei he falekoloá kae ngāue hala 'akí, mo e ngaahi kemikale 'oku faka'aonga'i 'i 'apí. 'E lava ke ma'unimā koe 'i ho'o faka'aonga'i e ngaahi me'á ni pea te nau lava 'o maumau'i ho 'atamaí mo ho sinó.

'Oku maumau'i 'e he ngaahi me'a 'oku nau ma'unimā koé 'a ho'o lelei fakatu'asinó, faka'atamaí, fakaelotó, mo fakalaumālié. 'Oku

nau maumau'i ho ngaahi vā fetu'utaki mo e fāmílí mo e ngaahi kaungāme'á pea holoki ho'o ongo'i 'oku 'i ai ho mahu'ingá. 'Oku nau fakangatangata 'a ho'o malava ke ke fai pē 'e koe ho'o ngaahi filí. Kapau 'okú ke fefa'uhi mo ha fa'ahinga ma'unimā, kumi tokoni he taimí ni mei ho'o mātu'á mo ho'o pīsopé.

'Oku mahu'inga foki mo ho'o mo'ui lelei fakaelotó pea te ne ala uesia ho'o lelei fakalaumālie mo fakatu'asinó. Ko e siva e 'amanakí mo e loto mamahí ko e kongá pē ia 'o e mo'ui fakamatelié. Neongo ia, kapau kuo fuoloa mai ha'o ongo'i loto mamahi, 'ikai ha toe 'amanaki, loto mo'ua, pe ongo'i mafasia, talanoa mo kumi tokoni mei ho'o mātu'á pea mo ho'o pīsopé.

Fekumi ki ha ngaahi founga veteki 'oku mo'ui lelei ki he ngaahi palopalema 'i he tapa kotoa pē 'o ho'o mo'uí. Fai e me'a kotoa te ke lavá ke malu'i ho'o mo'ui lelei fakaesino mo fakaelotó koe-'uhí ke ke lava 'o fakakakato ho tufakanga fakalangi ko e foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá.

Taniela 1:3–20; Alamā 53:20

Ko e hā e me'a 'oku ou fai 'i he 'aho takitaha ke tokanga'i hoku sinó?

Fakatomalá

Te mou 'ilo 'i he mé'á ni 'o kapau 'oku fakatomala ha tangata mei hé'ene ngaahi angahalá—vakai, te ne vete ia pea lí'aki

ía. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:43

Na'e mamahi 'a e Fakamo'uí ko 'etau ngaahi angahalá pea foaki 'Ene mo'uí koe-'uhí ko kitautolu. 'Oku ui 'a e feilaulau ma-'ongó'ongá ni ko e Fakaleléi. 'I he Fakaleléi, te ke lava ai ke ma'u 'a e fakamolemolé pea fakama'a koe mei ho'o ngaahi angahalá 'i ha'o fakatomala.

'Oku 'ikai ko e fakatomalá 'a hono fakahā pē 'o 'ete ngaahi fehālākí. Ko ha liliu ia 'o e 'atamaí mo e lotó. 'Oku kau ai 'a e sí'aki 'o e angahalá kae tafoki ki he 'Otuá ke ma'u ha fakamolemolé. 'Oku fakatupu ia 'e he 'ofa ki he 'Otuá pea mo e holi mo'oni ke

talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.

'Oku fie ma'u 'e Sētane ke ke fakakaukau he 'ikai te ke lava 'o fakatomala, ka 'oku 'ikai 'aupito mo'oni ia. Kuo tala'ofa mai 'e he Fakamo'uí 'e fakamolemolé i koe 'o kapau te ke loto fakatōkilalo peá ke fakahoko 'a e ngāue 'oku fie ma'u ki he fakatomalá. Kapau na'á ke fiangahala, ko e vave ange ho'o fakatomalá, ko e vave ange ai pē ia 'a e kamata ke ke foki ki he 'Eikí pea ma'u 'a e melino mo e fiefia ko ia 'oku 'omi 'e he fakatomalá. Kapau te ke fakatoloi ho'o fakatomalá, 'e ala mole meiate koe 'a e ngaahi tāpuakí, ngaahi faingamālié, mo e tatakí fakalaumālié. 'E lava foki ke ke toe mo'ua ange ai 'i he 'ulungāanga angahala'ía, 'o toe faingata'a ange ai pē ho'o foki ki he anga mā'oni'oní.

'Oku 'i ai ha kakai 'oku nau maumau'i 'i he 'ilo'ilo pau e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'o nau palani ke nau toki fakatomala 'amui ange, hangē ko e kimu'a pea nau 'alu ki he tempalé pe 'alu 'o

ngāue fakafaifekau. 'Oku hoko e faiangahala ne 'osi fakakaukau'i pē ke fakahokó ko e manuki ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

Ke ke fakatomalá, 'oku fie ma'u ia ke ke vete ho'o ngaahi angahala ki he 'Eikí. Hili iá peá ke kole fakamolemole kiate kinautolu ne ke faihala ki aí, pea fakafoki 'i he lahi taha 'e lavá 'a e ngaahi me'a kuó ke maumau'i 'i he me'a na'á ke fai. 'I ho'o feinga ko ia ke fakatomalá, kumi tokoni mo fale'i mei ho'o mātu'á. Ko e ngaahi angahala mamafá, hangē ko e maumaufono fakasekisuale pe faka'aonga'i 'o e ponokalafí, 'e fie ma'u ke ke vete ia ki ho'o pīsopé. Tala totonu kakato kiate ia. Te ne tokoni atu ke ke fakatomala. Kapau 'oku 'i ai ha'o fehu'i kau ki he me'a 'oku totonu ke alea'i mo e pīsopé, talanoa mo ho'o mātu'á pe mo ia.

Te ke 'ilo'i pē 'iate koe 'a e mālohi 'o e Fakalelei pea mo e 'ofa 'a e 'Otuá kiate koé 'i he taimi 'okú ke fai ai 'a e me'a 'oku fie ma'u ki he fakatomalá. Te ke ongo'i 'a e melino 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a ia te ne 'omi kiate koe ha mālohi lahi, pea te ke hoko 'o hangē ange ko Iá.

'Alamā 36:6–24; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42; 88:86

Te u lava fēfē 'o 'omai ki he'eku mo'uí 'a e mālohi 'o e Fakalelei?

Tauhi 'o e 'Aho Sāpaté

Manatu ki he 'aho sāpaté, ke tauhi ia ke mā'oni'oni. 'Ekesōtosi 20:8

Kuo foaki mai 'e he 'Eikí 'a e 'aho Sāpaté ke lelei kiate koe pea kuó Ne fekau ke ke tauhi ia ke mā'oni'oni.

'Oku kau 'i he faka'apa'apa 'i 'o e 'aho Sāpaté 'a ho'o 'alu ki he ngaahi fakataha'anga kotoa 'a e Siasí 'okú ke kau ki aí. 'Alu ki he houalotu sākalamēnití kuó ke mateuteu ke hū ki he 'Eikí pea mo'ui taau ke ma'u 'a e sākalamēnití. Loto 'apasía pea loto fie ako lolotonga e houalotu sākalamēnití. 'Oua 'e fai e ngaahi me'a te ne to'o ho'o tokangá pe ni'ihi kehé lolotonga e fakataha'anga toputapú ni. A'u taimi totonu ki ho'o ngaahi

fakataha'angá. 'I ho'o fai e ngaahi me'á ni, 'okú ke fakaafea ai e Laumálie 'o e 'Eikí ke nofo'ia koe.

Teuteu lolotonga e uiké ke ke lava 'o tuku taha pē 'a e Sāpaté ki he ngaahi 'ekitivití langaki mo'ui 'oku fe'unga mo e 'aho Sāpaté. 'Oku kau ai 'a e fakamoleki ha taimi fakalongolongo mo ho fāmilí, ako e ongoongoleleí, fakakakato ho ngaahi uiui'i mo e ngaahi fatongia faka-Siasí, tokoni ki he ni'ihi kehé, faitohi, hiki ho'o tohinoá, mo fai e ngāue ki he hisitōlia fakafāmilí. 'Oku totonu ke hā mei ho 'ulungāngá mo e vala he 'aho Sāpaté 'a ho'o faka'apa'apa ki he 'Eikí mo Hono 'aho mā'oni'oni.

'Oku 'ikai ko e Sāpaté ko ha 'aho ke fai ai e fakatau mei falekoloá, fakafiefiá, pe ngaahi sipoti 'atelitá. 'Oua na'á ke feinga ke kumi ki ha fakafiefia pe fai ha ngaahi fakatau 'i he 'aho ko

'ení. 'Ai ke 'ilo'i 'e he kakai kehé 'a ho'o ngaahi tu'unga mo'uí kae lava ke nau poupu'i koe. 'I he taimi 'okú ke kumi ngāue aí, vahevahe mo e tokotaha 'e ala hoko ko ho pule ngāue 'a ho'o faka'amu ke ke ma'u e ngaahi fakataha'anga 'o e Sāpaté mo tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni. Fili ha ngāue 'e 'ikai fie ma'u ai ke ke ngāue he Sāpaté 'o ka lava.

'E 'omi koe 'e ho'o tauhi e Sāpaté ke ke ofi ange ki he 'Eikí pea ki ho fāmīlī. Te ne 'oatu kiate koe ha 'ilo ta'engata pea mo ha mālohi fakalaumālie.

'Īsaia 58:13–14; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–13

Ko e hā mo ha toe me'a 'e lava ke u fai ke tauhi ai e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni?

Ngāue Tokoní

‘O ka mou ka ‘i he tauhi ‘o homou kāingá, ‘oku mou ‘i he tauhi pē ‘o homou ‘Otuá. Mōsaia 2:17

Ko e tokoni ki he ni‘ihi kehé ko ha ‘ulu-ngāanga mahu‘inga ia ‘o ha ākongá ‘a Sīsū Kalaisi. ‘Oku loto fiamālie ‘a e ākongá ke fua e ngaahi kavenga ‘a e kakai kehé pea fakafiamālie ‘i ‘a kinautolu ‘oku fie ma‘u ‘a e fakafiamālie. ‘Oku fa‘a feau ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘a e ni‘ihi kehé ‘o fakafou ‘iate koe.

‘Oku lahi ‘a e ngaahi founa ke tokoni ‘i ai e ni‘ihi kehé. Ko e ni‘ihi ‘o e ngaahi tokoni mahu‘inga taha ‘e lava ke ke faí ‘e fakahoko pē ia ‘i ho ‘api ‘o‘ou. ‘E lava foki ke ke tokoni ‘i ho‘o ngaahi ngāue ‘i he Siasí, ‘apiakó, mo e tukui koló. ‘E lava ke ke tokoni ‘aki hono fai ‘o e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí. ‘E lava ke ke tokoni ‘aki ho‘o vahevahe ‘o e ongoongoleléi mo e ni‘ihi kehé ‘i he taimí ni pea ‘i he kaha‘ú ‘aki ha‘o ngāue fakafaipekau taimi kakato. ‘Oku fa‘a fakahaa ‘i ‘a e ngāue tokoni mahu‘inga tahá ‘i he ngaahi ngāue faingofua ‘oku fai faka‘aho ‘i he anga‘ofá. Feinga ke ma‘u e tataki ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní ‘i he ‘aho takitaha ke ke ‘ilo‘i ‘a kinautolu ke tokoní‘i mo e founa te ke tokoni ai ke feau ‘enau ngaahi fie ma‘ú. Muimui ki he fa‘ifa‘itaki‘anga ‘a e Fakamo‘uí ‘i he taimi ‘okú ke tokoni ai ki he ni‘ihi kehé.

‘I he lí‘oa ho‘o mo‘uí ki hono tokoní‘i ‘o e ni‘ihi kehé, te ke tofi ange ai ki he Tamai Hēvaní. ‘E fonu ‘ofa ‘a ho lotó. Te ke ‘ilo‘i ai ko e ngāue tokoní mo e feilaulá ko ha ongo founa ia

ke ikuna'i 'aki 'a e siokitá. Te ke ma'u 'a e fiefia ko ia 'oku toki ma'u pē 'i he tauhi ki he 'Otuá mo e tokoni ki he ni'ihi kehé. 'E toe lahi ange 'a e ngaahi me'a te ke malavá, pea te ke hoko ko ha me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke faitāpuekina e mo'ui 'a 'Ene fānaú.

Luke 10:25–37; Mōsaia 18:8–9

Ko e hā e ngaahi faingamālie 'oku ou ma'u ke tokoni ai ki he ni'ihi kehé?

Ko e Haohaoa Fakasekisualé

*Kuo 'osi tú'utu'uni 'e he 'Otuá ke toki ngāue
'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o e
fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine, kuó
na 'osi mali fakalao ko ha husepāniti mo ha
uaiḿi. "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani"*

'Oku faka'ofu'ofa pea toputapu 'a e feohi fafale fakaesino 'a e husepāniti mo e uaiḿi. Ko e tú'utu'uni ia 'a e 'Otuá ke fakatupu ai 'a e fānau pea mo hono fakahaa 'i 'o e 'ofá 'i he vaha'a 'o e husepāniti mo e uaiḿi. Kuo fekau 'e he 'Otuá ke tuku fakatatali 'a e feohi fafale fakasekisualé ke toki fakahoko pē ia 'i he nofomalí.

'I he taimi 'okú ke haohaoa fakasekisuale aí, 'okú ke teuteu 'i ai koe ke fakahoko pea tauhi e ngaahi fuakava toputapu 'i he temipalé. 'Okú ke teuteu 'i koe ke fa'ufa'u ha nofo mali 'oku mālohí pea 'omai ha fānau ki he māmani ke hoko kinautolu ko e kongá 'o ha fāmīlī ta'engata mo fe'ofu'ofani. 'Okú ke malu 'i ai koe mei he maumau fakalaumālie mo fakaeloto 'oku hoko tupu mei hono fai e feohi fafale fakasekisualé ki mu'a 'oku te'eki ai ke fai ha malí. 'Okú ke malu 'i ai foki koe mei ha ngaahi mahaki fakatu'utāmaki. 'E tokoni 'i koe 'e ho'o haohaoa fakasekisualé ke ke ma'u 'a e loto falalá peá ke fiefia mo'oni pea toe lelei ange ai ho'o malava ke fai ha ngaahi fili 'oku lelei 'i he kaha'ú.

'Oku mahino pea 'ikai toe liliu e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí fekau'aki mo e haohaoa fakasekisualé. 'Oua na'á ke fakahoko ha fetu'utaki fakasekisuale kimu'a peá ke malí, peá ke anganofu kakato ki ho hoá hili e malí. 'Oua na'á ke tuku ke fakaloto 'i koe 'e he mitiá, ho to'ú, pe ni'ihī kehé 'oku lelei pē 'a e feohi fafale fakasekisuale kimu'a he malí. 'Oku 'ikai. 'Oku mātu'aki mamafa 'aupito e ngaahi angahala fakasekisualé 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku nau 'uli 'i 'a e mālohi toputapu kuo foaki mai 'e he 'Otuá ke fakatupu 'aki ha mo'uí. Na'e akonaki 'a e palófitá ko 'Alamaá 'o pehē

'oku mamafa ange 'a e ngaahi angahala fakasekisuálé 'i ha toe ngaahi angahala kehe tuku kehe pē 'a e fakapoó pe lohiaki 'i 'o e Laumālie Mā'oni'oni (vakai, *'Alamā 39:5*).

'Oua na'á ke teitei fai ha me'a 'e lava 'o iku ki he maumafono fakasekisuálé. Faka'apa'apa 'i e ni'ihi kehé, kae 'oua na'a faka'ao-nga'i kinautolu ko ha me'a ke fakafiemālie 'i 'aki 'a e ngaahi holi koví mo e ngaahi holi siokitá. Kimu'a he malí, 'oua na'á ke 'uma lolomi mo ha taha, tokoto 'i he funga 'o ha taha, pe ala ki he ngaahi konga fūfūnaki mo toputapu 'o e sino 'o ha taha, 'o tatau ai pē pe 'oku vala pe ta'evala. 'Oua na'á ke fai ha fa'ahinga me'a kehe te ne fakatupu 'a e ngaahi ongo fakasekisuálé. 'Oua na'á ke fakatupu 'a e ngaahi ongo ko iá 'i ho sino pē 'o'ou. Tokanga ki he ngaahi ue 'i 'a e Laumālie koe'uhí ke ke lava 'o ma'a ai mo angama'a. 'E mavahe 'a e Laumālie 'o e 'Eikí mei ha taha 'okú ne fakahoko ha maumafono fakasekisuale.

Faka'ehi'ehi mei he ngaahi tūkunga 'okú ne fakaafe'i mai ha 'ahi'ahi lahi ange, hangē ko e 'ekitiviti 'oku fai he fuoloa e po'ulí pe fai he poó kakato 'o mavahe ai mei 'apí pe ngaahi 'ekitiviti 'oku 'ikai ha taha lahi ai ke ne tokanga'í. 'Oua na'á ke kau 'i ha ngaahi fealēlea'aki pe fa'ahinga mītia te ne fakatupu 'a e ngaahi ongo fakasekisuálé. 'Oua 'e kau ki ha fa'ahinga founga pē 'o e ponokalafí. 'E lava ke tokoni atu 'a e Laumālie ke ke 'ilo'i 'a e taimi 'okú ke 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki aí pea 'oatu kiate koe 'a e mālohi ke ke mavahe mei he me'a ko ia 'oku hokó. Tui pea talangofua ki he fale'i mā'oni'oni 'a ho'o mātu'á mo e kau takí.

Ko e angahala mamafa 'a e tō'onga fakahomosekisuálé mo lesipiané. Kapau 'okú ke fefa'uhi mo e femanako'aki 'a e tangata mo e tangatá pe fefine mo fefiné, pe 'oku fakaloto'i koe 'e ha ni'ihi ke ke kau 'i ha fa'ahinga tō'onga 'oku ta'efe'unga, kumi fale'i mei ho'o mātu'á mo ho'o pīsopé. Te nau tokoni atu kiate koe.

'Oku 'ikai halai'a 'i ha angahala, 'a e ni'ihi ko ia 'oku ngaohikovia fakasekisuálé pea 'oku 'ikai fie ma'u ia ke nau fakatomala. Kapau ko ha taha koe ne ngaohikovia, 'ilo'i 'okú ke ta'ehalaila pea 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate koe. Talanoa ki ho'o mātu'á pe ha taha lahi kehe 'okú ke falala ki ai, pea feinga ke ma'u 'a e fale'i 'a ho'o pīsopé he vave tahá. Te nau lava 'o poupou'i fakalaumālie koe mo tokoni atu ke ke ma'u 'a e malu'i mo e tokoni 'okú ke fie

ma'ú. 'E ki'i taimi lōloa 'a e ngāue ki ho fakamo'uí. Falala ki he Fakamo'uí. Te Ne fakamo'ui koe mo foaki kiate koe 'a e nongá.

Kapau 'oku fakatauvele'i koe ke fai ha fa'ahinga maumaufono fakasekisuale, kole tokoni mei ho'o mātu'á mo e pisopé. Lotu ki ho'o Tamai 'i Hēvaní, 'a ia te Ne tokoni'i koe ke ke matu'uaki 'a e 'ahi'ahí pea ikuna'i 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo ta'efe'ungá. Kapau kuó ke fai ha maumaufono fakasekisuale, talanoa ki ho'o pisopé he taimí ni pea kamata ngāue ki he fakatomalá kae lava ke ke ma'u 'a e melinó pea ma'u mo e takaua kakato 'o e Laumālié.

Fai ha tukupā fakatātaha ke haohaoa fakasekisuale. Fakalotolahi'i e ni'ihi kehé ke nau fai 'a e me'a tatau 'aki ho'o ngaahi leá mo e tō'ongá.

Sēnesi 39:1–12; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:42

'Oku mahino nai kiate au e 'uhinga 'oku mahu'inga ai e hao-haoa fakasekisuale ki he fiefia mo'oní?

Vahehongofulú mo e Ngaahi Foakí

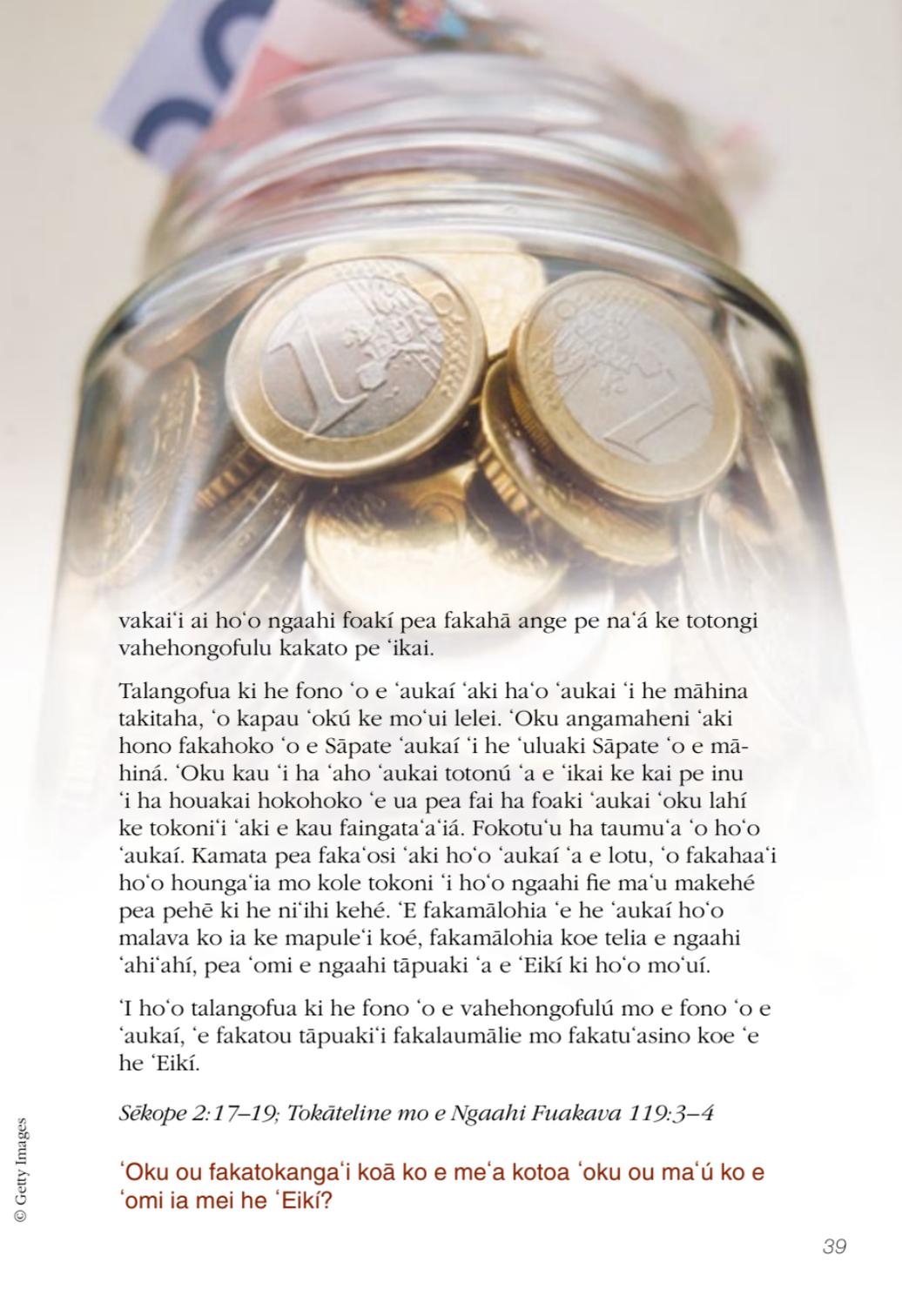
Mou ‘omi ‘a e ngaahi vahehongofulu ‘o e me’á ki he tuku’anga koloá, . . . pea mou ‘ahi’ahi’i ai au, ‘oku pehē ‘e [he ‘Eiki] ‘o e ngaahi kau taú, pe te u fakaava ‘a e ngaahi matapā ‘o e langí pe ‘ikai, peá u lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki. Malakai 3:10

‘E hoko ho’o fili ke mo’ui ‘aki e fono ‘o e vahehongofulú ko ha tāpuaki ma’ongo’onga ‘i ho’o mo’uí kotoa. Ko e vahehongofulú ko ha vahe hongofulu ia ‘e taha ‘o ho’o pa’anga hū maí. Kuo pau ke ke hoko ko ha tokotaha totongi vahehongofulu kakato kae toki lava ke ke hū he tempalé.

Ko ha faingamālie toputapu ia ke totongi vahehongofulu. ‘I ho’o totongi vahehongofulú, ‘okú ke fakahaa’i ai ‘a e loto hounga’ia ‘i he me’a hono kotoa kuo foaki atu ‘e he ‘Otuá kiate koé peá ke fakafoki kiate Ia ha kongá ‘o e me’a kuó ke ma’ú. ‘Oku faka’ao-nga’i ‘a e vahehongofulú ke langa ‘aki e ngaahi tempalé mo e ngaahi falelotú, ki hono liliu mo pulusi e folofolá, fai ‘o e ngāue fakafaifekau mo e hisitōlia fakafāmilí, pea ‘i he ngaahi founga kehe ki hono langa ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní.

‘Oku mahu’inga ho’o tō’onga fakakaukau ‘i he totongi vahehongofulú. Totongi ia koe’uhí ko ho’o ‘ofa ki he ‘Eikí mo ho’o tui kiate Iá. Totongi loto fiemālie ia ‘i he loto fakafeta’i. ‘Uluaki totongi ia, neongo kapau ‘okú ke pehē he ‘ikai fe’unga ho’o pa’angá ke feau ho’o ngaahi fie ma’u kehé. ‘I ho’o fai ‘ení, ‘e tokoni ia ke ke fakatupulaki ha tui ‘oku lahi angé, ikuna’i ‘a e siokitá, pea fakaongoongo ange ai ki he Laumālié.

Fakataimi-tēpile’i hao taimi fakamā’opo’opo vahehongofulu mo ho’o pīsopé ‘i he ta’u takitaha. Ko ha fakataha ‘eni ‘okú ke toe

vakai'i ai ho'o ngaahi foaki' pea fakahā ange pe na'á ke totongi vahehongofulu kakato pe 'ikai.

Talangofua ki he fono 'o e 'aukaí 'aki ha'o 'aukai 'i he māhina takitaha, 'o kapau 'okú ke mo'ui lelei. 'Oku angamaheni 'aki hono fakahoko 'o e Sāpate 'aukaí 'i he 'uluaki Sāpate 'o e māhina. 'Oku kau 'i ha 'aho 'aukai totonú 'a e 'ikai ke kai pe inu 'i ha houakai hokohoko 'e ua pea fai ha foaki 'aukai 'oku lahi ke tokoni 'i 'aki e kau faingata'a'ia. Fokotu'u ha taumu'a 'o ho'o 'aukaí. Kamata pea faka'osi 'aki ho'o 'aukaí 'a e lotu, 'o fakahaa'i ho'o hounga'ia mo kole tokoni 'i ho'o ngaahi fie ma'u makehé pea pehé ki he ni'ihī kehé. 'E fakamālohia 'e he 'aukaí ho'o malava ko ia ke mapule'i koé, fakamālohia koe telia e ngaahi 'ahi'ahi, pea 'omi e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí ki ho'o mo'uí.

'I ho'o talangofua ki he fono 'o e vahehongofulú mo e fono 'o e 'aukaí, 'e fakatou tāpuaki'i fakalaumālie mo fakatu'asino koe 'e he 'Eikí.

Sēkope 2:17–19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 119:3–4

'Oku ou fakatokanga'i koā ko e me'a kotoa 'oku ou ma'ú ko e 'omi ia mei he 'Eikí?

Ngāu'é mo e Mo'ui Fakafalala Pē Kiate Kitá

*'Oua ná á ke maumau' i ho taimí ' i he
nofonoá pea 'oua foki te ke tanu ho talē-
nití. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 60:13*

'Oku faka'eieiki 'a e ngāu'é. 'I ho'o fakatupulaki 'a e malava ko ia ke ke ngāu'é, 'e tokoni ia ke ke tokoni ki he māmani 'okú ke nofo aí. 'E fakautuutu ange ai ho'o ongo'i 'oku 'i ai ho mahu'ingá. Te ne tāpuaki'i koe mo ho fāmilí, 'i he taimí ni pea 'i he kaha'ú.

'Oku kamata pē 'i 'api 'a e ako ke ngāu'é. Tokoni ki ho fāmilí 'aki ho'o loto fiamālie ke kau 'i he ngāue 'oku fie ma'u ki hono tauhi 'o ha 'apí. Ako kei si'i ke ke faka'aonga'i fakapotopoto ho'o pa'angá pea mo'ui fakatatau pē ki he me'a 'okú ke ma'ú. Muimui 'i he ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá 'aki ho'o totongi ho'o vahehongofulú, faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua, pea fakahū ha pa'anga ki he kaha'ú.

Fokotu'u ma'au ha ngaahi taumu'a 'oku mā'olungá, peá ke loto fiamālie ke ngāue mālohi ke lava'i kinautolu. Fakatupulaki ho'o mapule'i koé, peá ke hoko 'o falala'anga. Fai ho lelei tahá 'i ho ngaahi uiui'i faka-Siasí, ngāue fakaakó, ngāue ma'u'anga mo'uí, mo e ngaahi ngāue mahu'inga kehé. 'Oku totonu ke loto fiamālie 'a e kau talavou ke fai 'a ia 'e fie ma'u ke nau mateuteu ai ke ngāue fakafaifekau taimi kakató. Kuo foaki atu 'e he Tamai Hēvaní ha ngaahi me'afuaki mo ha ngaahi talēniti pea 'okú Ne 'afio'i 'a e me'a te ke malava ke a'usía. Fekumi ki He'ene tokoní mo e fakahinohinó 'i ho'o ngāue ke a'usia ho'o ngaahi taumu'á.

Kuo fekau 'e he 'Eiki ke 'oua na'a tau nofonoa. 'E lava ke tupu mei he nofo noá 'a e 'ulungāanga ta'efe'ungá, maumau 'o e ngaahi vaá, pea pehē ki he faiangahalá. Ko e founga 'e taha 'o e nofo noá 'a hono fakamoleki 'o e taimi lahi 'i he ngaahi 'ekitiviti ko ia 'oku nau ta'ofi koe mei hono fai 'o ha ngāue 'oku 'aongá, hangē ko hono faka'aonga'i 'o e 'Initanetí, va'inga keimi vitioó, mo e sio televisoné.

‘Oua te ke maumau‘i ho taimí mo ho‘o pa‘angá ‘i he va‘inga kumi monū‘iá. ‘Oku hala ‘a e va‘inga kumi monū‘iá pea ‘oku ‘ikai totonu ke faka‘aonga‘i ia ko ha founga fakafiefia. Te ne ma‘unimā koe pea ‘e lava ke mole ai ha ngaahi faingamālie, maumau‘i ha ngaahi mo‘ui, pea movete ai e ngaahi fāmílí. ‘Oku ‘ikai mo‘oni ‘a e tui ko ia te ke lava ‘o ma‘u ha me‘a ta‘engāue‘i.

Ko e taha e ngaahi tāpuaki ‘o e ngāué ko e fakatupulaki ‘o ‘ete mo‘ui fakafalala pē kiate kitá. ‘I he taimi ‘okú ke mo‘ui fakafalala ai pē kiate koé, ‘okú ke ngāue ‘aki e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi me‘a kuo foaki atu ‘e he ‘Otuá ke ke lava ‘o faí ke tokanga‘i ‘aki koe mo ho fāmílí pea ke kumi ‘aki ha ngaahi founga ke fakalelei‘i ‘aki ho‘o ngaahi palopalemá. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga e mo‘ui fakafalala kiate kitá ke pehē kuo pau ke ke fai toko taha e me‘a kotoa pē. Ke mo‘ui fakafalala mo‘oni pē kiate koé, kuo pau ke ke ako ke ngāue fakataha mo e ní‘ihi kehé peá ke tafoki ki he ‘Eikí ke ma‘u ‘Ene tokoní mo Hono mālohí.

Manatu ‘oku ‘i ai ha ngāue ma‘ongo‘onga ‘a e ‘Otuá ke ke fai. Te Ne tāpuaki‘i koe ‘i ho‘o ngaahi feinga ke fakahoko e ngāue ko iá.

2 Nīfai 5:17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:26–27

‘Oku ou falala‘anga nai mo loto fiemālie ke fai ‘a ia ‘oku ou lea ‘akí?

Laka Atu 'i he Tui

'Oku fakahoko 'e he fanga ki' i me'a iiki mo faingofuá 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi. 'Alamā 37:6

'Oku tokoni e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku 'oatu 'i he tohitufá ni ki ho'o fai 'o e ngaahi fili 'oku totonú. Toutou fakamanatu e ngaahi tu'unga mo'uí peá ke fehu'i loto pē, " 'Oku ou mo'ui nai 'i he founga 'oku fina-ngalo ki ai e 'Eiki?" mo e "Kuo tāpuaki'i fēfē au 'e he'eku mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'uí ni?"

Tū'ulutui 'i he pongipongi mo e pō takitaha 'o lotu ki ho'o Tamai 'i Hēvaní ke tokoni'i koe ke ke a'usia e me'a kotoa 'oku fina-ngalo ki ai 'a e 'Eiki. Fakahā kiate Ia 'a ho'o hounga'ia mo e ngaahi holi 'a ho lotó. Ko Ia

'oku mei ai 'a e poto kotoa pē. Te Ne fanongo mai mo tali ho'o ngaahi lotú.

Ako e folofolá 'i he 'aho takitaha pea mo'ui 'aki 'a e me'a 'okú ke laú. Ko ha ma'u'anga fakahā fakatāutaha mālohi mo ha fakahinohino 'a e folofolá pea ko ha mālohinga ma'u pē ia ki ho'o fakamo'oní.

Feinga 'i he 'aho takitaha ke ke talangofua. Muimui 'i he ngaahi tu'unga mo'ui 'i he tohitufá ni, pea pou pou'i e ni'ihi kehé ke nau mo'ui 'aki ia. Manatu'i e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó pea 'okú ke ma'u 'a e faingamālie ke fakafo'ou ia 'i he uike takitaha 'i ho'o ma'u 'o e sākalamēnití. Feinga ke ke tauhi e ngaahi fuakavá ni. Kapau te ke fai ha fehālaaki, 'oua te ke fo'i ai. 'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe pea ko Hono finangaló ke ke fekumi ki He'ene tokoní pea 'oua 'e tuku ho'o feingá.

'Alu ki he tempalé 'i he taimi 'e lava aí, pea ongo'i 'a e fiefia mo e melino 'oku ma'u mei he ngāue 'i he fale 'o e 'Eikí. Teuteu'i koe ki he ngaahi fuakava 'o e tempalé te ke fakahoko 'i he kaha'ú.

Kau talavou 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, fakatukupaa'i koe ke ke ngāue fakafaifekau taimi kakato. Ko ha fatongia 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí. Tauhi koe ke ke ma'a mo mo'ui taau, pea ngāue faivelenga ke teuteu'i koe ke ke fakafofonga 'i 'a e 'Eikí 'i ho'o hoko ko e faifekau.

Muimui 'i he ngaahi akaonaki 'a e kau palōfitá, kau ma'u mafai kehe 'o e Siasí, mo ho'o kau taki fakalotofonuá 'i he tūkunga kotoa pē. Te nau tataki koe 'i he ngaahi hala 'o e fiefiá.

Loto fakatōkilalo mo loto fiamālie ke fakafanongo ki he Laumālie Mā'oní'oní pea fai ki He'ene ngaahi ue'í. Fakamu'omu'a e poto 'o e 'Eikí kae 'ikai ko ho poto 'o'ou.

'I he taimi te ke fai ai 'a e ngaahi me'á ni, 'e hanga 'e he 'Eikí 'o tāpuekina ho'o mo'uí 'o lahi ange ia 'i he me'a te ke lava 'iate koe peé. Te Ne fakalahi ho ngaahi faingamālié, 'ai ke toe fālahi ange ho'o vakaí, mo fakamālohia koe. Te ne foaki atu 'a e tokoni 'okú ke fie ma'u ke matu'uaki 'aki ho ngaahi 'ahi'ahí mo e ngaahi faingata'á. Te ke ma'u ha fakamo'oni mālohi ange pea 'ilo 'a e fiefia mo'oní 'i ho'o 'ilo'i 'a ho'o Tamai 'i Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, mo ongo'i 'a 'Ena 'ofa 'iate koé.

2 Nīfai 31:16–21

Ko e Ngaahi Fekau

Ko e Ongō Fekau 'Oku Lahí

1. Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho' o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa. Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.
2. Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pe ko koé. Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau ai 'a e fono kotoa mo e kau palōfitá.

Mātiu 22:37–40.

Ko e Fekau 'e Hongofulú

1. 'Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó.
2. 'Oua na'á ke ngaohi kiate koe ha fakatātā. . . .
3. 'Oua na'á ke takuanoa 'a e huafa 'o e ['Eiki] ko ho 'Otuá. . . .
4. Manatu ki he 'aho sāpaté, ke tauhi ia ke mā'oni'oni. . . .
5. Faka'apa'apa ki ho'o tamaí mo ho'o fa'eé. . . .
6. 'Oua na'á ke fakapō.
7. 'Oua na'á ke tono fefine.
8. 'Oua na'á ke kaiha'a.
9. 'Oua na'á ke tukuaki'i [loi] 'a ho kaungā'apí.
10. 'Oua na'á ke mānumanu.

'Ekesōtosi 20:3–4, 7–8, 12–17

Ko e mo'oni 'oku ou pehē
kiate kimoutolu kotoa
pē: Tu'u hake pea ulo
atu, koe'uhí ke hoko 'a
ho'omou māmá ko ha fuka
ki he ngaahi pule'angá.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:5.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ

